

ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ

УДК 929Розумовський:[351+27-523.42]

Юлія Фурсова

ВАЖЛИВІСТЬ ЦЕРКВИ В ДЕРЖАВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРИВАТНОМУ ЖИТТІ ГЕТЬМАНА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

THE IMPORTANCE OF THE CHURCH IN THE PUBLIC AND PRIVATE LIFE OF HETMAN KYRYLO ROZUMOVSKY

DOI: 10.58407/litopis.250609

© Ю. Фурсова, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3989-4342>

Мета дослідження полягає в систематизації інформації щодо ролі Церкви в державній діяльності та приватному житті Кирила Розумовського. Розглянуто приклади комунікації гетьмана з духовенством Гетьманщини. На основі документів із Центрального державного історичного архіву України м. Київ (ЦДІАК) розглянуто облаштування К. Розумовським домових церков у його палацах у Глухові й Батурині та виділення коштів на їх належне утримання та функціонування. порушена у статті тема є актуальною в контексті загального дослідження життя та діяльності гетьмана К. Розумовського. **Наукова новизна** полягає в систематизації інформації з джерел та архівних матеріалів, що стосуються окресленої теми. Під час підготовки публікації використано **принципи**: історизму, системності, опори на історичні джерела, порівняльно-історичні методи дослідження.

Висновки. Попри наявні наукові розвідки, які стосуються життя та діяльності гетьмана К. Розумовського, на сьогодні залишається багато нез'ясованих питань. Зокрема, у статті розглядається питання важливості Церкви в державній діяльності та приватному житті К. Розумовського. Наведена в розвідці інформація засвідчує, що релігія посідала вагоме місце в житті гетьмана К. Розумовського, що також підтверджено інформацією про будівництво та облаштування домових церков у гетьманських будинках і виділення коштів на їх належне утримання та функціонування, також наведено відомості щодо комунікації гетьмана з відомими релігійними діячами Гетьманщини.

Ключові слова: Церква, будівництво, гетьман Кирило Розумовський, Глухів, Батурин.

The purpose of the publication is to systematise information on the role of Church in the public activities and private life of Kyrylo Rozumovsky. Examples of the hetman's communication with the clergy of the Hetmanate are considered. Based on documents from the Central state historical archive of Ukraine (CSHAU), Kyiv, the article examines K. Rozumovsky's arrangement of house churches in his palaces in Hlukhiv and Baturyn and the allocation of funds for their proper maintenance and functioning. The topic raised in the article is relevant in the context of the general study of the life and activities of hetman K. Rozumovsky. **The scientific novelty** lies in the systematisation of information from sources and archival materials related to the topic outlined.

During the preparation of the publication, the following **principles** were used: historicism, systematicity, reliance on historical sources, and comparative-historical research methods.

Conclusions. Despite existing scientific research on the life and activities of hetman K. Rozumovsky, many questions remain unanswered. In particular, the article examines the importance of Church in the public activities and private life of K. Rozumovsky. The information presented in the study shows that religion played an important role in the life of hetman K. Rozumovsky, which is also confirmed by information about the construction and furnishing of house churches in the hetman's residences and the allocation of

funds for their proper maintenance and functioning. Information about the hetman's communication with well-known religious figures of the Hetmanate is also provided.

Key words: Church, construction, hetman Kyrylo Rozumovsky, Hlukhiv, Baturyn.

Православна Церква в добу Гетьманщини була вагомим складником політики, суспільного життя, культури та освіти. Ураховуючи такий вплив цієї інституції, гетьмани та представники козацької старшини робили значні внески в розбудову церковних будівель, виступали меценатами в інших сферах церковного буття, а їхнє приватне життя було тісно пов'язане з Церквою. У цій статті звернено увагу на ролі Церкви в особистому житті та політичній діяльності гетьмана Кирила Розумовського (1728–1803).

Про важливість Православної Церкви та ролі духовенства в політичному житті цасів гетьманування К. Розумовського говорить факт, що в день обрання Розумовського гетьманом, яке відбувалося 22 лютого 1750 р., було присутнє вище духовенство Гетьманщини: митрополит Київський Тимофій, єпископ Чернігівський Амвросій та архімандрит Києво-Печерської лаври Йосиф. На цих урочистостях лаврський архідиякон зачитав спеціальне вітання гетьману, а в Миколаївській церкві м. Глухова відбулася святкова служба.

Присутність духовенства на елекції гетьмана було усталеною традицією. Наприклад, під час обрання гетьмана Данила Апостола були присутні архієпископ Київський Варлаам, єпископ Чернігівський Іродіон, архімандрити: печерський київський Іонакій, чернігівський Герман, новгородський Ніл, ніжинський Сава.

Доволі показовим свідченням комунікації гетьмана з вищим духовенством Гетьманщини є поздоровлення зі святами. Наприклад, у грудні 1751 р. відбувся обмін вітаннями між київським ієрархом та гетьманом К. Розумовським з приводу новорічних свят. У 1761 р. представники Києво-Печерської лаври з нагоди дня народження гетьмана подарували йому книжкову продукцію з власної типографії та низку різних цінних подарунків, зокрема «Камінь віри “під золото” та ікону Пресвятої Богородиці з мощами». Вручити подарунки гетьману доручили ієромонаху Лукіяну, який прибув до гетьманського двору 17 березня 1761 р., а 18 березня о 12-й годині, коли до К. Розумовського прибула генеральна старшина та бунчукові товариші, гетьман отримав подарунки й від представника Києво-Печерської лаври. Після вітань, продовжуючи святкування, К. Розумовський запросив усіх присутніх на святкову літургію до своєї домової церкви¹.

Очевидно, що богослужіння займало вагому нішу в житті гетьмана та його оточення. На підтвердження цієї думки наведемо кілька цитат зі щоденника представника гетьманського уряду М. Ханенка: «...слухали службу з гетьманом ... в церкві Св. Анастасії, потім проповідь говорив капелан гетьмана», «...Митрополит Київський Тимофій Шербацький прибув у Глухів для проведення служби в церкві Св. Миколая», «з нагоди тезоіменитства гетьмана відбувся молебень у церкві Св. Михаїла»². Перебуваючи в Батурині у 1800 р., син гетьмана Андрій у листі до дружини писав, що «батько сьогодні ввечері був на сповіді, а завтра піде на причастя»³.

Це загалом було питомою частиною життя козацької еліти того часу. Так, важливі церковні служби були, наприклад, у житті гетьмана Пилипа Орлика, про що він занотовував у щоденнику: «...у середу на Різдво встав рано, о першій годині опівночі, на службу Богу, яку вислухав на честь і хвалу Богу», «...у п'ятницю, в день народження і патрона того наймилішого сина Григорія, дав за його здоров'я і за щасливу долю на службу Богу, яку замовив у церкві Святого Антонія Великого відправити, і сам її на честь і хвалу Богу вислухав за нього»⁴.

Глибока релігійність гетьмана К. Розумовського простежується і в його особистому житті. Наприклад, листуючись зі своїми дітьми або друзями, гетьман доволі часто зазначав: «...покладаю надію на Бога», «...я, слава Богу, здоровий»⁵ тощо. Його син Андрій, гостюючи в Батурині, у листі до дружини писав, що він кожної п'ятниці разом з батьком відвідує церковну службу, читає книги, зокрема Євангеліє⁶.

К. Розумовський упродовж життя збирав і формував мистецьку колекцію та бібліотеку. У багатій бібліотеці гетьмана були релігійні книги, а серед цінного мистецького зібрання – ікони та твори мистецтва на релігійну тематику. Так, в описі майна дружини

¹ Омельчук О. Києво-Печерська лавра в політико-правовій моделі Гетьманату за правління Кирила Розумовського. Київ: Золоті ворота, 2016. С. 80–92.

² Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко (1727–1753 г.). Приложение к журналу «Киевская старина». Киев: Тип-я Г. Корчак-Новицкого, 1884. С. 475–490.

³ Васильчиков А. Семейство Разумовских. Санкт-Петербург: Тип-я М. Стасюлевича, 1880. Т. 1. С. 474.

⁴ Соболев В. Помножені часом світи (факсиміле діаріуша Пилипа Орлика за 1724 р. та копія анонімних польських палеографів: порівняльний аналіз). Схід. 2009. № 8 (99). С. 3–11.

⁵ Віденський архів гетьманського роду Розумовських / Упор. Потапенко С. Київ, 2018. Т. 1. С. 80–85.

⁶ Луняк Є. Батуринські листи Андрія Розумовського дружині (1799–1800 рр.). Батуринська старовина. Ніжин, 2017. Вип. 6 (10). С. 114–126.

К. Розумовського зазначена значна кількість ікон, які, імовірно, прикрашали одну з їхніх домових церков: «Олексія чоловіка Божого та Марії Єгипетської, в дерев'яному кіоті, прикрашена перлами, зеленим та червоними камінцями; Чудотворця Миколи; Зnamenня Богородиці; Олексія Митрополита; Марії Єгипетської; Божої Матері Казанської; Богоматері Зnamenня в кіоті срібному; Миколи Чудотворця; Іоанна Предтечі; Святого пророка Наума та Святої мучениці Дарії; Великомученика Георгія; два образи Богоматері та Спасителя, різьблені на камені та позолочені»⁷.

Особисті архіви, мемуари, щоденники, документи містять свідчення, що в більшості гетьманських маєтків та палаців влаштовувалися домові церкви. Так, у маєтку К. Розумовського на Гороховому полі в Москві була побудована кам'яна домовая церква в ім'я Вознесіння Господнього, а в маєтку Петровсько-Розумовське – в ім'я святих Петра і Павла. Зберігся опис домової церкви старшого брата гетьмана, Олексія Розумовського: «...храм з сімейними образами, мармуровим погруддям Спасителя, роботи знаменитого італійського скульптора, з незгасаючими лампадками»⁸. У маєтку К. Розумовського в Почепі також була домовая церква, Ф. Горностаєв подає опис її іконостаса: «стрункий, витончений, з великою кількістю скульптур. Особливо гарно виточені фігури ангелів»⁹.

Для проведення служб та для безпосереднього обслуговування домових храмів потрібні були відповідні працівники, зокрема в палаці гетьмана в Петербурзі у 1774 р. знаходився священник, який отримував платню 150 руб. у рік., 2 півчих отримували по 96 руб., церковний сторож – 36 руб., на утримання самої церкви, а саме на проскури, ладан, свічки, вино тощо К. Розумовський виділяв 120 руб¹⁰.

Щодо облаштування домових церков у глухівському та батуринському гетьманських будинках К. Розумовського дослідник соціально-економічного розвитку Батурина П. Нечипоренко зауважує, що для гетьмана, окрім будинків та різних господарських споруд, будували й придворні церкви. У глухівському будинку гетьмана була домовая церква Святих Захарія і Єлисавети, придворним капеланом у ній служив Корнелій Юзефович. Який саме вигляд мала ця домовая церква, інформації вкрай мало, але в документах ЦДІАК можна знайти фрагментарні відомості, які допомагають зрозуміти, як вона була облаштована. Наприклад, серед значного переліку різноманітного матеріалу, який закуповували та доставляли на запит від Експедиції Батуринського та Глухівського будівництва в 1753 р., є згадки про купівлю золота, необхідного на позолоту в придворну гетьманську церкву¹¹.

У 1754 р. архітектор А. Квасов звертався до Генеральної військової канцелярії з проханням виділити кошти в сумі 1320 руб. для вироблення та оздобу іконостаса у придворній церкві гетьмана; на жаль, з документа не зрозуміло, в який саме будинок – у м. Глухові чи в м. Батурині. Кошти потрібні були, зокрема, на пошук та найм майстрів, купівлю різних матеріалів, золота, срібла та інших матеріалів, необхідних для оздоблення іконостаса, фарбування стін і стелі в домовій церкві гетьмана¹². Цього ж року Експедиція Батуринського та Глухівського будівництва в донесенні до Генеральної військової канцелярії зазначала про видачу коштів у сумі 126 руб. 15 коп. на оплату праці живописцю Івану Чайковському за написання ікон, розпис стін і стелі у придворній церкві гетьмана¹³. Відомо також, що в гетьманській церкві була піч, оздоблена 7500 мальованими кахлями¹⁴. На жаль, із наведеної вище інформації важко зрозуміти, про яку саме домову церкву йдеться, – у глухівському чи батуринському маєтку.

У грудні 1764 р. глухівський капелан Корнелій Юзефович звертався до Генеральної військової канцелярії з проханням відновлення богослужінь у придворній гетьманській церкві Святих Захарія та Єлисавети (припинення служби в домовій церкві, імовірно, було пов'язано з від'їздом гетьмана до Росії). У проханні Юзефовича є відомості щодо її облаштування: «...у церкві залишився іконостас та престол, одне Євангеліє з антимінсом», також він зазначав про необхідність поновлення церковного обладнання: покрівці, ряс, кадилиці, підсвічники, лампадки, свічки, вино, ладан, просфори, вугілля¹⁵. Зрозуміло, що це прохання було подане після листопада 1764 р., коли К. Розумовський склав гетьманські повноваження, усе ж воно дає розуміння облаштування домової церкви в гетьманському палаці.

⁷ Васильчиков А. Семейство Разумовских. С. LXV.

⁸ Фурсова Ю. Домові церкви родини Розумовських. Слово «Гетьманської столиці». 2017. № 2 (59). С. 5.

⁹ Горностаєв Ф. Дворцы и церкви Юга. Москва: Образование, 1914. С. 50–56.

¹⁰ Васильчиков А. Семейство Разумовских. С. LXXV.

¹¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 269. Спр. 1481. Арк. 103.

¹² Там само. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 12365. Арк. 18–18 зв.

¹³ Там само. Арк. 60–63.

¹⁴ Там само. Ф. 269. Спр. 1481. Арк. 100 зв.–103.

¹⁵ Там само. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 16692. Арк. 2.

Інформація щодо домової церкви в гетьманській садибі Розумовського в Батурині вкрай обмежена. П. Нечипоренко пише, що 1755 р. в Батурині одночасно будують гетьманський палац та церкву¹⁶. Існує припущення, що саме в домовій церкві в 1802 р. відбулося вінчання онуки гетьмана – Варвари Олексіївни Розумовської з графом Миколою Григоровичем Рєпніним-Волконським¹⁷.

У кінці XVIII ст. в Батурині на замовлення К. Розумовського будується Воскресенська церква, яка стала його усипальницею. Після смерті гетьмана з його домової церкви до Воскресенської церкви-усипальниці були перенесені коштовні речі: срібний визолочений, інкрустований дорогоцінним камінням потир та дві чудові срібні визолочені дарохранильніці¹⁸, потир вагою 3 ф., 84 проби з вісьмома образками на коштовній фініфті, дві чудові срібні дарохранильніці вагою 5 та 4 ф.¹⁹ Також у церкві-усипальниці було кілька старих образів, книг, Євангелій київського та львівського друку – вклад до церкви гетьмана К. Розумовського²⁰.

Окрім будівництва та облаштування домових церков, гетьман і його родина виділяли кошти й для будівництва соборів. Яскравим прикладом цьому є Собор Різдва Богородиці в Козельці – унікальна пам'ятка архітектури XVIII ст., збудована в 1752–1763 рр. за проєктом архітектора А. Квасова та за участі І. Григоровича-Барського.

Отже, наведена в статті інформація про комунікацію гетьмана Кирила Розумовського з церковними діячами Гетьманщини, про будівництво та облаштування домових церков у гетьманських будинках, виділення коштів на їх належне утримання та функціонування засвідчує, що релігія в житті гетьмана посідала вагоме місце.

References

- Fursova, Yu. (2017). Domovi tserkvy rodyny Rozumovskyykh [The Rozumovsky family's house churches]. *Slovo «Hetmanskoj stolytsi» – The word of “Hetman's capital”*, 2 (59), P. 5.
- Homostaev, F. (1914). Dvortsy y tserkvy Yuha [Palaces and churches of the South]. Moscow, Russia.
- Humylevskiy, D. (1874). Ystoryko-statystycheskoe opysanye Chernyovskoi eparkhyi [Historical and statistical description of the Chernihiv diocese]. Chernihiv, Ukraine.
- Luniak, Ye. (2017). Baturynski lysty Andriia Rozumovskoho druzhyni (1799–1800 rr.) [Letters from Baturyn by Andrii Rozumovsky to his wife (1799–1800)]. *Baturynska starovyna – Baturyn antiquity*, 6 (10), P. 114–126.
- Omelchuk, O. (2016). Kyievo-Pecherska lavra v polityko-pravovii modeli Hetmanatu za pravlinnia Kyryla Rozumovskoho [Kyiv-Pechersk lavra in the political and legal model of the Hetmanate during the reign of Kyrylo Rozumovsky]. Kyiv, Ukraine.
- Potapenko, S. (Comp.). (2018). Videnskyi arkhiv hetmanskoho rodu Rozumovskyykh [Vienna archive of the hetman family of Rozumovskys]. Kyiv, Ukraine.
- Riznychenko, V. (1912). Na mohyli ostannoho Hetmana Ukrainy [At the grave of the last hetman of Ukraine]. *Snip – Haystack*, 31–32, P. 12–13.
- Sobol, V. (2009). Pomnozhenni chasom svity (faksymile diariusha Pylypa Orlyka za 1724 r. ta kopiia anonimnykh polskykh paleohrafov: porivnialnyi analiz) [Worlds multiplied by time (facsimile of Pylyp Orlyk's diary for 1724 and a copy by anonymous Polish palaeographers: a comparative analysis)]. *Skhid – East*, 8 (99), P. 3–11.
- Vasylchykov, A. (1880). Semeistvo Razumovskyykh [The Rozumovsky family]. Saint Petersburg, Russia.

Фурсова Юлія Володимирівна – завідувачка відділу «Палац гетьмана Кирила Розумовського», Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» (вул. Набережна 1, м. Батурин, Україна, 16512).

Fursova Julia – the head of dpartment «Palace of the hetman Kyrylo Rozumovsky» National historical and cultural reserve «Hetman's capital» (1 Naberezhna str., Baturyn, Ukraine, 16512).

E-mail: b.palaz@ukr.net

Дата подання: 25 серпня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 14 листопада 2025 р.

¹⁶ Нечипоренко П. «Національні стросенія» 1748–65 рр. на Посем'ї та їх відношення до господарства гетьмана Розумовського. *Студії з історії України науково-дослідчої катедри історії України в Києві: В 3 т. / Голов. ред. М. Грушевський*. Київ: З друкарні Української Академії Наук, 1926–1930. С. 47.

¹⁷ Васильчиков А. Семейство Разумовских. С. 485.

¹⁸ Горностаев Ф. Дворцы и церкви Юга. С. 36.

¹⁹ Филарет (Гумилевский), архиепископ. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов: Земская тип-я, 1874. Кн. 6. С. 347–351.

²⁰ Різниченко В. На могилі останнього Гетьмана України. *Snip*. 1912. Ч. 31–32. С. 12–13.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Фурсова, Ю. Важливість Церкви в державній діяльності та приватному житті гетьмана Кирила Розумовського. *Сіверянський літопис*. 2025. № 6. С. 87–91. DOI: 10.58407/litopis.250609.

Цитування за стандартом APA

Fursova, J. (2025). Vazhlyvist Tserkvy v derzhavnii diialnosti ta pryvatnomu zhytti hetmana Kyryla Rozumovskoho [The importance of the Church in the public and private life of Hetman Kyrylo Rozumovsky]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 87–91. DOI: 10.58407/litopis.250609.

